

УДК 141.32:316.314.743

Ц 61

Тетяна ЦИМБАЛ

“ЧИ Є БАТЬКІВЩИНА, У ГРУНТІ ЯКОЇ – КОРИННЯ ЛЮДИНИ?": ПРОБЛЕМА ЕМІГРАЦІЇ В ЕКЗИСТЕНЦІЙНІЙ ФІЛОСОФІЇ

У статті розглянуто певні філософські підходи до осягнення феномену еміграції в екзистенційній філософії. Стверджується, що істинність людського буття – не тільки у ґрунті батьківщини, а й у духовній активності людини, в можливості піднятися до трансцендентного. Підкреслюється, що екзистенційна філософія є підґрунтям розробки авторської філософської концепції еміграції.

***Ключові слова:** буттєвісне вкорінення, екзистенція, еміграція, індетермінованість, людина.*

Постановка проблеми. Відомо, що міграції існують стільки, скільки існує людина, маючи різні історичні форми та різне значення на певних етапах історичного розвитку. Сьогодні міграції є глобальним явищем, що відіграє значну роль у системі зовнішніх зв'язків держав та у внутрішній системі більшості країн. Саме тому наш час називають “плинним” (З. Бауман) або “століттям міграцій” (М. Кастельс). Однак ця проблема у філософському аспекті залишається не розробленою.

Аналіз останніх публікацій доводить, що з усього спектра феномену еміграції вітчизняною наукою досліджувалися переважно правові аспекти, проблеми соціально-економічного становища іммігрантів, історія української діаспори. Дослідницький діапазон зарубіжних учених є ширшим і включає, крім соціально-економічного становища мігрантів, умови побуту, форми спілкування, організації тощо. Проте цілісному вивченню проблеми міграції приділяється дуже мало уваги. Саме цим зумовлена актуальність філософського осягнення феномену еміграції, що

спирається на авторську концепцію буттєвісного укорінення людини, основні положення якої викладаються в однойменній монографії [5].

Наголосимо, що продуктивна розробка філософії еміграції можлива лише тоді, коли спирається на багату філософську спадщину, яка так чи так дотична до предмета дослідження, адже, як зазначалося вище, відповідна філософська концепція ще не створена. Серед інших теоретико-методологічних джерел, що створюють підґрунтя для вивчення проблеми еміграції, особливе місце займає екзистенційна філософія, дослідження якої, зокрема доробку М. Гайдеггера та Ж.-П. Сартра у контексті окресленої теми, і є *метою* пропонованої статті.

Зауважимо, що першопочатково філософи-екзистенціалісти, які бачили проблему людського існування в реальній долі “маленьких” людей, що втратили власне “Я” та розчинилися у натовпі, поставили перед собою завдання допомогти людині вистояти, знайти своє місце у світі. Смысл екзистенціалізму полягає у розумінні саме того, що людина стоїть перед альтернативою вибору автентичного, справжнього життя, у якому вона обирає себе, укорінюється в бутті, та несправжнього, коли втрачається “Я” людини, вона губиться в масі, у натовпі, тобто знекорінюється. Будучи озброєною феноменологічною методологією, екзистенційна філософія, на відміну від класичної, яка онтологізувала розум, духовну активність людини, що реалізувалася у пізнавальній та науковій діяльності, підходить до проблеми людини з точки зору її власного обмеженого в часі життя та розв’язання проблем індивідуального людського існування.

Саме на основі онтологічних досліджень можливості застосування феноменологічного методу для характеристики буття розробляється антропологічне вчення М. Гайдеггера, що концентрує увагу на людському бутті як вільному та самодетермінованому, як існуванні у спроможності, як такому, що має статус “покинутого”, “залишеного” та чужого стосовно навколишнього світу [3]. Цей світ створює постійну небезпеку втрати індивідом усвідомлення власного існування як спроможності, а отже, втрати справжності життя, тим самим прирікаючи людину на невиразну повсякденність, конформізм та стереотипи колективного існування.

Екзистенція тлумачиться М. Гайдеггером, виходячи з принципової протилежності об’єктивного світу, світу природи матеріальних тіл (*das Seiendes*), об’єктивованих форм людських зв’язків (*Umwelt* – навколишній

світ), з одного боку, та світу суб’єктивного, світу індивідів (Mitwelt – спільний світ), з іншого. Крім того, філософ подає специфічне поняття, що визначає людське буття у світі – “тут-буття” (Dasein). Останнє є духовним існуванням, що інтенційно спрямоване на буття. Таким чином, людське буття не може бути чітко визначеним, оскільки є інтенційністю сущого, трансцендентним щодо наявного. Людина як активна суб’єктивність самотійно обирає різні можливості діяти так чи так, завжди відкрита різноманітним, іноді протилежним можливостям. Саме тому людину ззовні можна визначити лише за допомогою “ніщо”, “небуття”, того, чим людина не є, або шляхом безпосереднього осягнення.

Найважливіше завдання людини, на думку М. Гайдеггера, – усвідомлення того, що вона “закинута у світ”, який не має визначеності, смислу, впорядкованості без самої людини. Знаходження індивіда у світі саме в цьому місці і в цей час є випадковим, не самотійно обраним, а тому – абсурдним. Людина існує тільки завдяки собі, для себе, і є “кожного разу своєю спроможністю, що повторюється”. Конкретний людський індивід не отримує від світу ніякої сутності, наперед визначеної есенції, навпаки, властивістю людського буття є пріоритет екзистенції у порівнянні з есенцією. Людина не може відшукати у світі, та й у власному житті, ніякого сенсу, крім того, який сама надає. Як бачимо, М. Гайдеггер визнає людину унікальною істотою, перетворювачем свого існування на сутнісне буття, якому притаманні відповідальність та свобода. Однак індивід відчуває і потребу в інших людях, у спілкуванні та співробітництві з ними (Mitsein – спів-буття). Тут і виникає суперечність, адже у процесі спільного людського буття ця неповторність екзистенції втрачається, нівелюється, і вона стає одиницею “натовпу”, яка нездатна об’єктивувати буттєвісні смисли, значить, і – до укорінення в бутті. Як наслідок – невпевненість, страх, марнота життя, безвідповідальність, втрата автономної суверенності, обрання “несправжнього буття”, потрапляння під владу “das Man” – безособового та неавтентичного. Це найпростіша форма існування, коли людина пасивно пристосовується до навколишнього, примітивно мімікрюючи. Отже, у дійсності колективне життя “розчавлює” особистість, позбавляє її існування автономності, справжності, укоріненості. Головна проблема у такій ситуації полягає в тому, що сучасне суспільство зацікавлене в існуванні саме таких “безпроблемних”, нездатних до самореалізації людей.

Звісно, справжнє, автентичне буття, детерміноване вільним вибором кожною людиною себе, власного шляху, та втеча від нього (знекоріненість) є діалектичними альтернативними можливостями людини. Якщо буття людини, за М. Гайдеггером, – це “спроможність, що кожного разу заново повторюється”, то людина у своєму індивідуальному існуванні може або втратити себе, або здобути. Знекорінене існування веде до втрати людиною своєї фундаментальної свідомості шляхом втечі від проблем. Автентичне ж (укорінене) буття є виявом мужності людини, що бере відповідальність за власне існування на себе.

Власне поняття “укорінення” першопочатково вводиться М. Гайдеггером як образ невідчуженого реального людського буття, що дає змогу філософу уникнути використання суто абстрактних термінів та смислів. Реальне людське буття потребує для свого осмислення використання такого поняття, яке б поєднувало філософський потенціал, смисли сутнісної приналежності людини до світу, і водночас – підкреслювало природність, реальну наповненість світу людини. Основні положення концепції М. Гайдеггера, що стосуються безпосередньо знекорінення та пошуку буттєвісного коріння людини, викладаються у відомій статті “Відчуженість” [4]. Розмірковуючи про істинність, кореневість людського буття, М. Гайдеггер підкреслює, що ці роздуми повинні починатися з найпростішого питання: “Чи є ще батьківщина, у ґрунті якої – коріння людини, у якому вона вкорінена?” [4]. Адже багато людей, з власного бажання або примусово, покинули вітчизну, а інші відсторонюються від неї, потрапляючи “у пастку метушні великих міст”, в індустріальні лабіринти. Таким чином, “...зараз під загрозою опинилася сама укоріненість сучасної людини. Більше того: втрата коріння не викликана лише зовнішніми обставинами та долею, вона не відбувається лише від ... поверховості людського способу життя. Втрата вкоріненості походить із самого духу століття, в якому ми народжені” [4, 106].

Постає питання: чи зможе людина після втрати колишньої вкоріненості відшукати новий ґрунт для вкорінення, стояння і в який спосіб? Попередня епоха відповіла б “так”: засобом розуму, раціональності, прогресу. На думку самого М. Гайдеггера, це відбудеться тоді, коли людина остаточно відмовиться від абсолютизації калькуляційно-операціональної діяльності і мислення та перейде до “усвідомлюючого мислення” як суб’єктивної можливості осмислити “вкоріненість витворів

людини”, а фактично – філософську, культурну основу і ґрунт майбутньої укоріненості у бутті. Однак передовсім людина повинна усвідомити: у всьому, що діється у світі, панує смисл, який нею не створений. Вона перебуває лише у причетності до нього, оскільки буття як смисл у його “серце винності”, – недосяжна таїна для людини. Порятунком людиною себе і світу, за М. Гайдеггером, закодований у духовно-творчому ланцюгу: переспрямування технократичної свідомості від калькуляційно-операціональної до усвідомлюючої, зміна вектора духу, мислення людини щодо до буття і власного існування та самопримус людини до утилітарно-прагматичної стриманості в бутті. Людина повинна усвідомити, що “якщо зреченість від речей та відкритість для таїни прокинуться у нас, то ми вийдемо на шлях, що веде нас до нового ґрунту для укоріненості та стояння” [4, 111]. Крім того, М. Гайдеггер підкреслює, що буття людини у світі як засіб діяння, передовсім виявляє “турботу про себе” в умовах деструктивних тенденцій світу соціальності. Але турбота про себе не може не врівноважуватися турботою про буття як таке. Саме тоді набуває рівноваги людське буття й починають діяти свобода та моральна відповідальність, коли людина переймається “питанням про сенс буття загалом”, спрямовуючи свою активність поза межі “екзистенційно-апріорної антропології” [3, 183].

Отже, створивши своє онтологічне вчення, М. Гайдеггер намагався подолати такий недолік екзистенціальної філософії, як уявлення про “приреченість” людини бути чужою, закинутою у світ, тобто, знекоріненою. Автентичність, істинність людського буття, на думку філософа, слід шукати, з одного боку, у ґрунті батьківщини, але головним чином, – у духовній активності, самодіяльності, у переході від технократичної та калькуляційно-операціональної свідомості до усвідомлюючого мислення, “відкритого для таїни”. Такий висновок потребує, звісно, подальшої філософської експлікації поданих понять і поглиблення їхньої смислової кореляції стосовно досліджуваної проблеми.

Проблема локальної вкоріненості особистості, її зв’язку з місцем народження, історією, традиціями в контексті права на свободу вибору є однією з провідних тем екзистенційного філософування Ж.-П. Сартра. Вихідне положення останнього становить ідея індетермінованості історичного вибору людини, який завжди автономний, не визначається жодними обставинами (позитивними або негативними), не обмежується і

не надихається нічим [2]. Індетермінованість стосується й нашого місця народження, місця перебування у світі, нашої професійної, класової або ідеологічної позиції.

Народження людини саме в цьому місці, а не в іншому, “у цьому місті, у цій сім’ї, в інтелігентському середовищі не є результатом будь-якого мого вибору”, – пише Сартр. “...Я народився в Турі, тому що мій дідусь мав там маєток, і моя мати приїхала туди, будучи вагітною та дізнавшись про смерть батька...”. З цього видно, “до якого ступеню випадковими є моє народження та визначене цим моє місце” [2, 570 – 571]. Отже, те, що ми опинилися в тому чи іншому місці від народження, – випадок, адже наше існування, місце, де ми народилися, нав’язане нам ззовні. Однак наше ставлення до місця народження, подобається воно нам чи ні, рішення залишитися тут чи ні, – все це залежить винятково від нас. За місце проживання та стиль власного життя несе відповідальність особистість.

Сартр підкреслює, що саме поняття “народитися” означає “зайняти певне місце” або “отримати його”. Насправді тільки сама людина може обирати своє майбутнє та визначати своє ставлення як до місця народження, так і до всіх інших місць свого перебування. Чи буде людина вважати місце свого народження та проживання природним для себе, чи буде вважати його перешкодою для здійснення життєвих планів, залежить від мети, яку ставить для себе людина, та від здійсненого вибору.

Свобода, по суті, і дає людині місце як таке. Сартр зазначає: “Я не можу бути суворо обмеженим цим «я-там», яким я є, оскільки моя онтологічна структура – це не бути тим, що-я-є і бути тим, що-я-не-є” [2, 573]. Подібне пояснення місця передбачає трансцендентність і набуває сенсу винятково у зв’язку з конечністю існування людини. “Тільки у світлі кінця моє місце набуває свого значення, адже я ніколи не міг бути винятково тут. Але, точно кажучи, моє місце сприймається або як вигнання, або, навпаки, як природний, заспокійливий та кращий пункт, який Моріак, порівнюючи його з місцем, куди поранений бик завжди повертається на арені, назвав «querenci». Що ж до того, що я маю намір зробити, щодо світу загалом і тому стосовно усього мого «я» у світі це місце може виявитися допомогою або перешкодою” [2, 573].

Як бачимо, за Сартром, бути на своєму місці “означає, що моє місце наділене змістом щодо певного ще не існуючого «я», до певної ще не

існуючої сутності, яку я маю намір досягти. Таким чином, тільки в контексті «небуття» та майбутнього моя позиція може бути зрозуміла правильно” [2, 573]. Якщо ми тікаємо від певної групи людей або від суспільної думки, то наше місце визначається часом, необхідним, щоб знайти нас. Тому в цьому випадку корисною буде велика відстань та певна ізоляція. “Бути на місці, тут – це означає бути захищеним”, – підкреслює Сартр [2, 574].

У контексті особливостей еміграційних процесів у нашій країні таке відчуття захищеності та спокою набуває надзвичайного значення. Саме захисту, спокою та можливості творити шукали в еміграції представники творчих професій, інтелігенція. Звісно, не завжди вони їх знаходили, адже часто омріяний Захід лише створював ілюзію захищеності, у реальності породжуючи інші ризики та небезпеку.

Вибір місця перебування передбачає й вибір певних обмежень, у тому числі й просторових. Наявність саме “мого місця” стає зрозумілою тільки під час вибору обмежень. А свобода необхідна мені для визначення мого перебування саме в цьому місці. Коли йде мова про реальне значення певного проекту зміни місця проживання, то тільки від особи залежить прийняття рішення. Це може бути вибір себе як людини, що не задоволена місцем перебування, але повністю зосереджена на ньому, або відчуття “винятково потреби постійної неантизації свого місця, потреби жити у стані постійної відмови, відмежування від усього того, що пов’язане з місцем мого перебування”. У першому випадку людина буде трактувати своє місце “як нездоланну перешкоду й буде користуватися різними хитрощами, щоб посередньо визначити його у світі”, у другому випадку “вже не буде перешкод, і місце буде вже не пунктом затримки, а вихідним пунктом...” [2, 575 – 576]. Саме другий варіант, на нашу думку, є характерним для світосприйняття потенційного емігранта, який неантизує своє місце проживання і сприймає його винятково як вихідний пункт для подальших просторових переміщень.

Наведені вище розмисли приводять до необхідності наголосити на принциповій сутнісній відмінності понять “буття – існування – присутність – сенс присутності”. Як зазначалося вище, людське буття є контекстуальним і локалізованим у просторі та часі. Людина включена до певного культурно-історичного та соціально-економічного контексту. Якщо мається на увазі існування людини у глобальному контексті, то

йдеться про існування як “буття – у – світі”. У тому випадку, коли мається на увазі локальний вимір людського життя, то йдеться про існування як присутність “тут і зараз”. Остання означає ввімкненість людини у певну емпіричну систему. Існувати в буттєвісному вимірі людина може у світі (глобально), а бути присутньою – лише локально. Існування людини як присутність завжди контекстуальне та передбачає включеність екзистенції у буттєвісний контекст подій. Однак присутність не означає абсолютну прив’язаність людини до певного локального місця, адже людина – істота духовна, здатна до трансцендування. Таким чином, присутність охоплює увесь життєвий світ людини, забезпечує можливість вияву багатогранності екзистенції, її чуттєвості та духовності.

Сучасна ситуація людського буття у глобалізованому світі загрожує екзистенції руйнуванням контекстуальності буття, розмиванням локального культурного та власного індивідуального простору. Звісно, не йдеться про те, що людина повинна заховатися у печері, відсторонитися від світу, від його проблем та подій. Однак екзистенція потребує захищеності, певної ніші, укриття, що дасть змогу запобігти розчиненню у соціумі, тобто особистості потрібні локальні контексти ідентичності. Перебуваючи у певному контексті, у певному інтервалі, особа виявляє здатність до самовизначення, самоактуалізації та самореалізації, тобто до переживання буття в усій повноті, а значить – до укорінення. Присутність, отже, означає діалектичну єдність усезагального й унікального, безмежного і обмеженого в часі, трансценденції та екзистенції. Екзистенціалісти ж зосереджуються на трагічному розриві між присутністю та буттям, між абсолютною цінністю особистості та втратою сенсу буття, підкреслюючи, що ця проблема породжена порушенням гармонії існування людини у світі.

Отже, за Сартром, первинна локальна вкоріненість не обирається людиною від народження. Лише згодом, ставши самостійною, особа може вільно обирати місце проживання. Однак проблема полягає в тому, що, відчуючи неукоріненість на глибинних буттєвісних рівнях, людина іноді не може знайти собі місце ніде. “Я хочу поїхати, поїхати куди-небудь, де я дійсно був би на місці, де я міг би залишитися, – пише Ж.-П. Сартр, – ніде я не опинаяся в себе, ніде я не знаходжу свого місця” [2, 437].

До таких висновків Сартра наштовхнув не тільки просторовий локальний індетермінізм, але й культурно-історичний. Абсолютизуючи свободу людини, філософ доходить висновку про відчуження останньої

від інших (“пекло – це інші”), від природи, від оточення загалом. На думку Сартра, людина не має підстав милуватися сімейним вогнищем, пейзажем вітчизни, її історією. Адже все це нав’язано нам зовні, а тому чуже для нас. Людина вільна від будь-яких обов’язків або цінностей, які залишають їй попередні покоління, вона не зобов’язана ні перед ким і у виборі не обмежена. Тим самим Сартр відкидає об’єктивне значення культурних традицій, історії батьківщини у житті особи.

Наша “історія та культурна традиція”, місце, яке ми займаємо як у просторовому, так і в соціальному смислі, наша “життєва ситуація” – усе це може бути зарахованим до наших індивідуальних виборів. Ніхто не є “французом, робітником, консерватором або революціонером”, а тільки може стати ним у результаті індетермінованого вибору. Навіть значення історичних подій обирається індивідом самостійно залежно від мети, яку він ставить перед собою. Тому, чи буде певна подія для нас “історичною”, залежить винятково від нашого вибору відповідно до індивідуальної ціннісної ієрархії, суттєвої з точки зору проекції в майбутнє. Минуле людини або народу – це припущення, що потребує нашої “ратифікації”, і буде воно живим або мертвим, залежить тільки від майбутнього [2, 577 – 585]. Сенс, якого ми надаємо певним подіям, обставинам, можливостям, виступає єдиним мотивом та рушійною силою нашої активної участі в житті. Сартр пояснює розвиток історичного процесу інакше, ніж, наприклад, Гегель та Маркс, що виходили з розуміння історії як детермінованого процесу. Він, радше, наближається до С. К’еркегора, що стверджував: “Що більше людина буде вдосконалюватися морально, то менше її буде зачіпати історія...” [1, 103].

Останнє і є підставою для *висновку*: буття людини у глобальному вимірі може розглядатися як відносне та потенційне, а в локальному вимірі як актуальне та безумовне. Однак це не означає, що людина повинна перебувати в замкненому просторі. Сенс у тому, щоб, будучи присутньою локально, піднятися до трансцендентного, поєднуючи екзистенційний простір, поле самовідтворення особистості зі світом загалом на основі принципу діалогізму. Провідною ж ідеєю для дослідження феномену еміграції є розуміння альтернативної стратегії людського екзистування, а саме: усвідомлення та реалізація іманентно-онтологічної спроможності людини до укорінення, “вживання у середину буття” (Е. Гуссерль) як смислу існування.

Література

1. Кьеркегор С. Заключительное ненаучное послесловие к “Философским крохам” / С. Кьеркегор ; [пер. с датск. Н. Исаевой и С. Исаева]. – СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 2005. – 680 с.
2. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии / Жан Поль Сартр ; [пер. с фр., предисл., примеч. В.И. Колядко]. – М. : Республика, 2000. – 638 с.
3. Хайдеггер М. Бытие и время / Мартин Хайдеггер ; [перевод с нем. В.В. Библихина]. – М. : Ad Marginem, 1997. – 451 с.
4. Хайдеггер М. Отрешённость / Мартин Хайдеггер // Разговор на просёлочной дороге : [сборник]. – М. : Высшая школа, 1991. – С. 102 – 111.
5. Цимбал Т.В. Буттєвісне укорінення людини / Т.В. Цимбал. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. – 219 с.

Цимбал Татьяна. “Есть ли родина, в почве которой – корни человека?”: проблема эмиграции в экзистенциальной философии. В статье рассмотрены философские подходы к постижению феномена эмиграции в экзистенциальной философии. Утверждается, что истинность человеческого бытия – не только в почве родины, но и в духовной активности человека, в возможности подняться к трансцендентному. Подчеркивается, что экзистенциальная философия является основой разработки авторской философской концепции эмиграции.

Ключевые слова: бытийное укоренение, экзистенция, эмиграция, индетерминированность, человек.

Tsymbal Tetiana. “Is there a homeland, in the soil of which is the roots of man?”: the problem of emigration in existential philosophy. The article examines philosophical approaches to understanding the phenomenon of emigration in existential philosophy. It is alleged that the truth of human existence is not only in the homeland’s soil, but also in spiritual human activity, ability to rise to the transcendental. It is emphasized that existential philosophy is the basis for the development of the author’s philosophical concept of emigration.

Keywords: being rootedness, existence, emigration, indeterminacy, people.